

ISSN:2181-0427 ISSN:2181-1458

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ИЛМИЙ АХБОРОТНОМАСИ**

**НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК НАМАНГАНСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2021 йил 8-сон

5. Мўминов Х.А., Эрназарова З.А., Ризаева С.М., Абдуллаев А.А. *G.herbaceum* L. ва *G.arboreum* L. ғўза турлари хилма-хилликларининг туричи ҳамда турлараро филогенетик муносабатлари.//Монография- Тошкент.: Lesson press 2020.- 240 б.
6. Орипов Р., Остонов С. Пахтачилик- Самарқанд, 2005.- 80 б.
7. Шайхов Э.Т., Нормухаммедов Н., Шлейхер А.И., Азизов Ш.Ф., Лев В.Т., Абдурашидов Л.Х. Пахтачилик- Тошкент.: Меҳнат, 1990.- 352 б.
8. Beil G.E., Atkins R.E. Inheritance of quantitative characters sorghum // Jow State J. of Sci. – 1965. – № 3. – P. 35-37.

НАМАНГАН ВИЛОЯТИГА ИНТРОДУКЦИЯ ҚИЛИНГАН *CARICA PAPAUA* L. НИНГ БИОЭКОЛОГИЯСИ

Эргашева Хилолахон Эркинжоновна¹, Исхакова Моҳигул Орифжон қизи²

¹Наманган давлат университети

биология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент.

²Наманган давлат университети магистранти

Аннотация: Мақолада Наманган вилоятига интродукция қилинган *Carica papaya* L. нинг биоэкологияси очиб берилган. *Carica papaya* L. нинг ўрганилганлик тарихи ва таксономик таркиби баён қилинган. Наманган вилоятида интродукция қилинган ўсимликларнинг зарурияти асосланган.

Калит сўзлар: интродукция, таксономия, биоэкология, доривор ўсимлик.

***CARICA PAPAUA* L. БИОЭКОЛОГИЯ И ИНТРОДУЦИРОВАНА В НАМАНГАНСКУЮ ОБЛАСТЬ.**

Эргашевой Хилолахон Эркинжоновна¹,

Исхаковой Моҳигул Орифжоновна²

¹Наманганский государственный университет

Доктор философии по биологическим наукам (PhD), доцент.

²Магистрант Наманганского государственного университета

Аннотация: В статье раскрыта биоэкология *Carica papaya* L., интродуцированной в Наманганскую область. Изложена история происхождения и таксономический состав *Carica papaya* L. Основан на необходимости интродуцированных растений в Наманганской области.

Ключевые слова: интродукция, таксономия, биоэкология, лекарственное растение.

***CARICA PAPAUA* L. INTRODUCED TO NAMANGAN REGION OF BIOECOLOGY**

¹Khilola Ergasheva Erkinjonovna, ²Iskhakova Mokhigul Orifjon daughter

¹Doctor of philosophy on biological sciences (PhD), docent.

²Master student of Namangan State University

Abstract: the article reveals the bioecology of *Carica Papaya*, introduced to the Namangan region. The history of organism and taxonomic composition of *Carica Papaya* is described. Based on the need for intraducted plants in the Namangan region.

Key words: intraduction, taxonomy, bioecology, healing plant.

Ҳозирги вақтда иссиқхонада турли ўсимликларни етиштириш, қиш фаслида ҳам ерлардан унумли фойдаланиш – истиқболли ва даромад келтирадиган ўсимлик турлари ва навларини кўпайтириш ишларига катта эътибор қаратилмоқда. Иссиқхоналарда маҳсулот етиштириш иқлимий шароитларга кўпдан боғлиқ эмас, етиштириладиган маҳсулотга эса йил давомида талаб мавжуд. Аҳоли сонини ўсиш жадаллигини эътиборга олиб, Ўзбекистонда мамлакат аҳолисини юқори сифатли қишлоқ хўжалик озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ҳозирги вақтда маҳаллий ўсимликлардан ташқари, бошқа мамлакатлардан келтирилган ўсимликларни интродукция қилиш бўйича сезиларли натижаларга эришилмоқда. Ўзбекистоннинг табиий-иқлимий шароитлари йил давомида етарлича ҳажмда иссиқхонада ўсадиган ўсимликларни етиштиришга имкон беради [3]. Юртимизнинг иқлим шароитига хос бўлмаган тропик дарахтлардан бири - папайя кейинги йилларда иссиқхоначиларнинг анъанавий экин турига айланмоқда. Иссиқхона шароитида яхши ҳосил ва даромад бераётган бу ўсимлик энди кўпчилик деҳқонларни қизиқтириб қўйди ва уни оммавий етиштиришга киришилмоқда. Айрим интродукция қилинган ўсимликлар ҳам истеъмолга яроли, ҳам худудларни кўкаламзорлаштиришда манзарабоп эканлиги билан ажралиб туради, бундай ўсимлик турларини кўпайтириш, Ўзбекистон шароитга чидамли бўлган флора турларини маданийлаштириш, иқлимлаштириш муҳим аҳамиятга эга [2]. Наманган шаҳри худудини кўкаламзорлаштириш, ўсимликлардан самарали фойдаланиш борасида олиб борилган изланишлар, уларнинг ҳозирги ҳолати, манзарали дарахт ва буталарнинг тур таркиби, улар орасида истиқболли турларини аниқлаш ва тавсия қилиш долзарб масалалардан ҳисобланади. Хом-ашё ўсимликларни интродукция қилиш орқали уларнинг сонини кўпайтириш, жумладан қимматли доривор ўсимлик бўлган Папайяни Наманган вилояти шароитида иқлимлаштириш, биоэкологик хусусиятларини аниқлаш муҳим илмий аҳамиятга эга.

Папайянинг биологик ва шифобахшлик хусусиятлари ҳақида биолог, селекционер ва тиббиёт ходимлари томонидан турли илмий мақолалар ёзилмоқда, улар папайянинг тиббиётнинг турли соҳаларида кенг қўлланилишини асослаб берганлар. Шунингдек, папайя ўсимлигини Фаргона водийсида ўстириш мумкинлиги исботланган. Ҳозирда интродукция қилинган ўсимликлар орасида *Carica papaya* L. ўзининг шифобахшлик хусусияти билан кенг оммани ўзига жалб қилган. Папайя баргидан, мевасидан Папайя чойлари, Папайя асали, Папайя ёғи кенг миқёсда тайёрланмоқда ва булар ёрдамида турли касалликлар даволанмоқда. Папайядан Ҳиндистон ва Жанубий Америка давлатларида қимматли доривор, озиқ-овқат экини сифатида кенг фойдаланилади. Ўзбекистонда эса ўтган асрни 80-йилларида қизиқувчан табиатшунослар томонидан Сурхондарё вилоятида тажрибадан ўтказилгандан сўнг, Тошкент шаҳрида, 2000-2005 йиллардан бошлаб, Фаргона вилоятида ва кейин Андижон ҳамда Наманган вилоятларида алоҳида хонадонларда экиб кўрилди. Лекин, папайяни илмий нуқтаи назардан тадқиқ қилиш бўйича маълумотлар етарли эмас.

Magnoliophyta бўлими, Magnoliopsida синфи, Violales қабиласи, *Caricaceae* оиласи, *Carica* L. туркуми, *Carica papaya* (қовун дарахти) турига мансуб. Папайя танаси палмага ўхшаш, ўсимлик поясининг юқорисида 12-16 та катта-катта парраксимон баргидан иборат тўпбаргул жойлашган. Иссиқхона ҳарорати плюс 10 даражадан юқори

бўлганида яхши гуллайди. У жуда тез ўсиб, бир йилда 6 метргача егиши мумкин. Мевасининг оғирлиги 2-3 кг га егиши мумкин. Папайя пишганида пўсти олтин ранга киради, ичи эса зангори, мазаси ва ҳиди янги узилган қовунни эслатади. Яшаш муддати 20 йил ва ундан ортиқ бўлиб, уни 3-4 йилгача егиштириш мақсадга мувофиқдир (1-расм).

1-расм *Carica papaya* L.

Маданий шакли Жанубий Мексика минтақаларида юзага келган. У тропик минтақаларнинг асосий меваларидан бири бўлиб, истеъмол қилинади. Ғарбий Ҳиндистоннинг баъзи оролларида у “павпав” деб танилган. Биринчи бўлиб испан олими Оведо томонидан 1526 - йил Кариб қирғоғи, Панама ва Колумбияда тавсифланган. Папайя шох-шаббасиз кичик дарахт, ягона пояга эга. Барглари пояда спирал ҳолда жойлашган. Мевасининг кўриниши, тузилиши, таъми, ҳатто кимёвий таркиби ҳам қовунга яқин. Шунинг учун ҳам уни - қовун дарахти дейишади [1]. Испаниялик денгизчилар Папайяга илк бор дуч келган ва бу ҳақида ёзма равишда - тепасида соябонсимон барглар, остида эса таъми қовунни эслатувчи мевалар осилиб туради деб таъриф берган. Бундан ташқари уни – “нон дарахти” деб ҳам номлашади. Чунки оловда пиширганда ундан нон ҳиди келади. Ўсимликнинг замонавий номи – “абабаи” сўзидан келиб чиққан. Кариб денгизи оролларида яшовчи аҳоли уни шундай ном билан аташган. Европаликлар бу ўсимлик билан илк бор XV асрда Колумб Американи кашф қилгандан сўнг танишган. Кубаликлар унинг ичи витаминлар, ферментлар ва фойдали минераллар билан тўла бўлганлиги сабабли – “Фрута де Бомба” (бомба- мева) деб аташади. Коста Рика ва мексикаликлар уни ҳар қандай касалликларга даво бўлганлиги сабабли – “Саломатликни сақловчи дарахт” деб номлайдилар. Флориданинг туб жой аҳолиси Папайя баргидан кир ювишда кўп фойдаланганликлари учун бу ўсимликни – “негритян совун дарахти” ҳам дейишади. XVI асрда Васко да Гама Папайяга – “Ҳиндистоннинг олтин дарахти” деб ном берган. Индонезияда папайянинг баъзи навлари уч ойдаёқ гуллайди ва мева тугади, 5 йил яшаб ҳаёт фаолиятини тугатади [3]. Таркибида глюкоза, фруктоза, органик кислоталар, оксил ва турли витаминлар мавжуд. Шунингдек, унинг таркибида ўсимлик ферменти- папаин бўлиб, у худди ошқозон шираси каби таъсир

қилади. Папайянинг яшил меваси, барги, поясида латекс деган сутсимон шира бўлиб, унинг таркибида протеологик ферментлар, олма кислотаси, катрон бор [4].

Ўзбекистон шароитга мос бўлган ўсимлик турларини танлаш, интродукциялаш, иқлимлаштириш, уларнинг биоэкологиясини ўрганиш, ялпи кўпайтириш ва тарқатиш, талаб даражасида вилоятларни ўсимликлар билан таъминлаш ишларини олиб боришга юртимизда шароитлар етарли. Бу борада, *Carica papaya* ўсимлиги хом-ашёбоп, доривор, мой берувчи, манзарали, серҳосил, шунингдек Наманган вилояти шароитига мослашувчан эканлиги билан ажралиб туради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Долгов В.С. Интродукция растений и животных- Основа селекции. М.: "Лань", 2019 й.
2. К. Қобулова Папайя (*Carica papaya*) ўсимлигини Фарғона шароитида иқлимлаштиришни биоэкологик хусусиятлари / битирув малакавий иши. 2013, 35-46 б.
3. <https://www.botanichka.ru/article/papaya/>
4. <https://www.agro.uz/uz/services/useful/4308/>

ФАРҒОНА ТИЗМАСИ ДЕНДРОФИЛ ШИРАЛАРИНИНГ (НОМОПТЕРА, АРНИДИНЕА) ЭКОЛОГИК ГУРУҲЛАНИШИ

Хусанов Алижон Каримович,

Андижон давлат университети, зоология ва биокимё кафедраси доценти, биология фанлари доктори (DSc)

Аннотация. Мақолада Фарғона тизмаси бўйлаб 2006-2020 йиллар мобайнида олиб борилган афидологик тадқиқотлар давомида дендропил турларнинг биоэкологик хусусиятлари ва экологик классификацияси бўйича маълумотлар берилган.

Калит сўзлар. Афидофауна, дендропил, биотоп, экологик гуруҳланиш, шилви, тобулги, қайрагоч, ёввойи атиргул.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ДЕНДРОФИЛЬНЫХ ТЛЕЙ (НОМОПТЕРА, АРНИДИНЕА) ФЕРГАНСКОГО ХРЕБТА

Хусанов Алижон Каримович,

Андижанский государственный университет, доцент кафедры зоологии и биохимии, доктор биологических наук (DSc)

Аннотация. В статье представлена информация о биоэкологической характеристике и экологической классификации дендропильных видов при афидологических исследованиях, проведенных Ферганского хребта в 2006-2020 гг.

Ключевые слова. Афидофауна, дендропил, биотоп, экологическая классификация, жимолость, спирея, вяз, шиповник.

ECOLOGICAL CLASSIFICATION OF DENDROPHILIC Aphids (НОМОПТЕРА, АРНИДИНЕА) OF THE FERGANA RIDGE

Khusanov Alizhon Karimovich,

Andijan State University, Associate Professor of the Department of Zoology and Biochemistry, Doctor of Biological Sciences (DSc)

14	Юқори зичликли полиэтилен асосидаги нанокөмпозитлар хоссалари Ниёзкулов Ш. Ш, Каримов М.У, Джалилов А.Т	70
15	Кимёвий масалаларга математик ёндашув Рахимов Ф.Ф, Содикова М. И	74
16	Пахта тозалаш заводлари шароитида пахта толасини намлаш усули ва қайта ишланган тодаларнинг хоссалари Сапаров С.Х, Айходжаев Б. Б, Эркаев А.М	78

БИОЛОГИЯ ФАҢЛАРИ

03.00.00

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

BIOLOGICAL SCIENCES

17	G'o'zaning <i>g.hirsutum</i> l. turiga mansub bo'lgan monosom liniyalarni <i>g.barbadense</i> l. turiga mansub bo'lgan pima 3-79 liniyasi bilan chatishtirish asosida olingan f₁ larni tuguvchanligi, chigit unuvchanligi va nihollarning yashovchanligi Boboxujayev Sh.U, Sanamyar M. F, O'ralov J. S	82
18	Особенности павловнии и интродукция гибрида 9501 в Узбекистан Жаббарова С.Х., Комилов Д.Ж., Кушанов Ф.Н.	87
19	Changes in the experimental study of the thyroid status of the thyroid gland in the body against induction of the system of liver monooxygenase Yuldashev N.M, Rasulova M.T	92
20	Melanin saqlovchi <i>azospirillum</i> avlodiga mansub bakteriya shtammlaridan melaninni ajratish bo'yicha usullar skriningi Rahimova K.A, Mardonov I.H, Shakirov Z.S	96
21	Арпа донининг бўртишига кадмийнинг таъсири Абдикулов З.У, Маматқулова Н	99
22	Зомин миллий табиат боғи бриофлорасининг таксономик таҳлили Абдирасулов Ф.А, Жалов Х.Х, Жабборов М. А	106
23	Мактаб ўқувчиларида жисмоний ва ақлий ривожланиш ўртасидаги боғлиқликнинг айрим жиҳатлари Абдувалиева Ф.М, Хушматов Ш. С	111
24	Йирик гулли магнолия (<i>m.grandiflora</i> l.) ning вегетатив органларидан интенсив кўпайтириш технологияси Бахрамов Р.М	118
25	Қумли тупроқларда азотли ўғитларнинг гўза ҳосилдорлигига таъсири Исақов В. Ю, Юсупова М.А	124
26	Гўзанинг афро-осиё туричи f₁-ўсимлигида морфологик белгиларини ирсийланиши Мўминов Х. А, Арсланов Д.М	130
27	Наманган вилоятига интродукция қилинган <i>carica papaya</i> l. ning биоекологияси Эргашева Х. Э, Исҳоқова М. О	137
28	Фаргона тизмаси дендрофил шираларининг (homoptera, aphidinea) экологик	